Fransiscaanse mystiek

Paul Horbach

1. Inleiding

Arm, gehoorzaam en zuiver leven dat zijn *voor mij* in een paar 'gewone' steekwoorden de grondtrekken van de mystieke en praktische inspiratie van *fransciscaanse beweging*, althans zoals deze in de geschriften uit de *begin*periode van die beweging naar voren komen.

Arm leven betekent: *onthecht worden* van alle soorten van eigen bezit, zowel uiterlijk als innerlijk. Dan ontstaat er ruimte om geraakt te worden door de goddelijke dimensie van het leven. Je gaat dan ervaren 'slechts' een onderdeel te zijn van de schepping en dat je elk moment, bij elke hartenklop, het leven ontvangt als genade van de Heilige. In die ruimte kan misschien *liefde* stromen, en mededogen huizen.

Gehoorzaam leven betekent: leven in vertrouwen. Je kunt als mens niet *alles* weten, bedenken, beredeneren, begrijpen, verantwoorden. Je moet *trachten* je in overgave te openen voor het goddelijke. Wie leeft in gehoorzaamheid aan de Heilige, aanvaardt wat hem of haar toevalt, hoe moeilijk het je ook wordt gemaakt, dat het toch óók goed is, dat je ervoor dankbaar kunt zijn.

Zuiver leven betekent: je *toeleggen op onbaatzuchtige liefde* die niets terugeist of terugverwacht. Verlangen en streven naar belangenloze liefde voor het andere, voor anderen en voor Hem. Dit in het besef dat jezelf niet de bron van de liefde bent, maar dat deze jou geschonken wordt en dat je dan en daardoor en daarvoor lééft.

Deze 'simpele' woorden klinken in hedendaagse Westerse oren, ook in die van mij, in eerste instantie nogal zwaar. Toch spreken ze mij aan, hoewel ik tegelijkertijd mijn oren er ook voor wil sluiten. De radicale leefwijze die erdoor wordt geïmpliceerd, is totaal en 'onlogisch' dienstbaar willen worden aan de Heilige. Maar wil en kan ik deze leefwijze nastreven, ook als ik het in een moderne jas mag kleden? Die gewetensvraag kwelt, en doet beseffen hoe gehecht ik ben aan mijn 'rijkdom' en aan mijn 'zekerheden', dat ik *zondig* gericht ben op vooral bezit en genieting alléén, en dat ik vooral gehoorzaam ben aan mijn eigen willen, aan mijn eigen denken en aan mijn eigen voelen.

In paragraaf 2 beschrijf ik heel kort elementen van de fransciscaanse mystiek. Deze worden geadstrueerd door teksten en lofzangen.
Ik probeer summier, en daardoor ook wat ongenuanceerd, naar de mystieke benaderingen te kijken vanuit een hedendaags perspectief, ook hier en daar vanuit mijn leven.
Daarna tracht ik in paragraaf 3 een koppeling te leggen met pastoraal werk, en vooral hoe ik het pastoraat beleef. Zonder al te grote pretenties wil ik nagaan welke inspiratie en mogelijkheden de franciscaanse mystiek biedt of kan bieden.

2. De Franciscaanse mystiek

In de mystiek van Franciscus en de Fransciscaanse beweging kom ik, althans in gelezen teksten, de volgende mystieke vormen tegen:

- De mystiek van het zuivere evangelie
- De mystiek van de navolging van Christus
- De mystiek van de armoede
- De mystiek van het kruis
- De mystiek van de minne
- De mystiek van de natuur.
- De mystiek van de devotie, de volksmystiek

Het *testament van Franciscus* is een goede ingang om deze vormen iets meer vanuit de binnenkant te bekijken. De mystieke kern ervan kan als volgt worden aangeduid:
hoe meer ik me minder, hoe meer 'mijn' ziel meerdert.

In het *testament* van Fransciscus ontwaar ik de volgende *structuur*:

a) een omvorming (van aversio naar conversio, naar *boetvaardig leven*);
b) een symboliek van *kerk* (in de priesters, in elke ander, in de kerken, in de heilige plaatsen, in de sacramenten, in het evangelie ondanks de beperktheden van betrokken, wordt *Christus symbolisch tegenwoordig* gesteld;
c) een innerlijke grondhouding en leefwijze volgens het *model van het evangelie*, en dat heel radicaal;
d) de gehoorzaamheid om te leven volgens het model van het evangelie, volgens de *werkelijkheid van Jezus Christus.*

Binnen die structuur van het *testament* tekent zich een *geestelijke weg* af:

a) eerst roeping, een oproep, een aanraking in hart; inzicht krijgen in 'zondig' leven
b) dan een radicale antwoord: zich richten op en leven voor de minsten, en in die minsten wordt God gezien;
c) vervolgens een beweging van 'één -willen –worden' naar 'één - zijn' met de minsten, dus met God die zich in Christus helemaal geeft en ontledigt;
d) samengevat: een *geestelijke omvorming volgens het model van het evangelie*.

Verdere concretisering van d:

d1 inspiratiebron is het evangelie: **mystiek van het evangelie**
d2 **mystiek van de armoede**
niet: streven naar kennis, macht en rijkdom
wel: bidden en doen om niet
wel: deugd van bestendige trouw
d3 je gast weten bij anderen, in de natuur, alles draagt verlangende sporen van Hem: **natuurmystiek**
d4 alles is van God, God is en geeft (alles), God offert zich in Christus geheel voor ons, jij alleen kunt ontvangen en wat ontvangen wordt óók doorgeven: **mystiek van het Kruis**
d5 geen recht hebben op iets, wat dan ook, maar bedelen, alles is van Hem en voor hen: **mystiek van de armoede**
d6 gehoorzaamheid aan het woord van God zoals door het leven van Jezus Christus present is: **mystiek van de navolging**
d7 vreugde in het geduldig dragen van het lijden, het met Christus mogen meedragen van het lijden in de wereld, van anderen, ter verlossing: opnieuw **mystiek van het kruis.**

In de Fransciscaanse traditie komen nog twee andere 'vormen' van mystiek naar voren die in het testament niet zo expliciet oplichten, namelijk de **mystiek van de minne** (bruidsmystiek) en de **devotionele mystiek** (ook wel volksmystiek genoemd).
De mystiek van Fransciscus van Assisi is een synthese, een integratie van al deze mystieke benaderingen. De vormen staan niet los van elkaar, maar versterken elkaar, roepen elkaar op, kunnen bij Franciscus niet 'op zich' beleefd, geleefd worden. Het is *totaalmystiek.*

> *Ik zie vaag een analogie met de huidige New Age beweging, waarin 'gewone' mensen eclectisch shoppen bij allerlei tradities en spirituele technieken geïsoleerd beoefenen, meestal ter wille van zichzelf of om de bijzondere spirituele gevoelservaringen. Dat lag bij Fransciscus natuurlijk wel wat anders!*

Nu zal ik een poging wagen om deze mystieke vormen enigszins en kort van de buitenkant toe te lichten.

De mystiek van het zuivere evangelie

Deze mystiek heeft een leven als grondtoon, dat correspondeert met de richtlijnen die de evangelies daarover aanreiken. Door zo te leven wordt de mysticus omgevormd in de diepte van zijn bestaan. Het evangelie moet in alle zuiverheid hersteld worden, wordt de *enige* leefregel. Het evangelisch levensmodel wordt volledig verinnerlijkt. Het gaat om de onmiddellijke mystieke ervaring van het evangelie door tekstlezing en contemplatie. Het 'eigen' leven kan dan radicaal veranderen. Plotseling worden de innerlijke ogen geopend. Een enkele tekst werkt, kan werken, als een blikseminslag. Het evangelie is niet af, maar wil dagelijks in ons gestalte krijgen. (voorbeelden: brief Clara aan Agnes, brief Clara aan Ermentrudis; komt steeds ook naar voren in de Lauda's van Jacopone)

> *De Heilige Schrift en de Evangeliën staan in het centrum van de geloofsleer van de Kerk. Dat zijn de bronnen van de prediking. Maar ik zie in de huidige kerkpraktijk geen dominante spirituele beweging waarin via meditatie, gebed en religieuze ritus getracht wordt zich radicaal voor het evangelie open te stellen en daardoor omgevormd te worden. Heel wat preken gaan tegenwoordig toch niet veel verder dan het verhalen over de letterlijke tekst en een daaraan gekoppelde ethische oproep om 'een goed christen' te zijn, om 'goed te doen'. Dit is natuurlijk niet slecht, maar raakt slechts de buitenkant van de evangeliemystiek.*

De mystiek van de navolging

Fransciscus wil Christus navolgen. Niet voor niets wordt hij wel aangeduid als de 'nieuwe Christus'. Het 'gaan in de voetstappen van Jezus' wordt in de Middeleeuwen een veel (?) voorkomend verschijnsel. In deze mystiek is ieder persoonlijk verantwoordelijk om zijn leven te voltrekken in overeenstemming met het leven van Jezus. In de latere devotionele beweging rond Thomas á Kempis zijn kenmerken van deze mystiek duidelijk te herkennen. Het leven van Jezus is het grondpatroon waarop het eigen leven wordt afgestemd. (voorbeelden: Jacopone Lauda 48; brief Clara aan Agnes, brief over trouw van Clara aan Ermentrudis).

De mystiek van de armoede

Deze sterke oriëntering op de navolging van Christus ontstond ook duidelijk mede als kritiek op de Kerk: rijkdom, macht, uiterlijkheid. De radicale mystiek van de armoede is hierop een reactie. Elk *eigen* bezit is gestolen, in ieder geval geleend goed. Alles is van Christus en komt van Hem, wordt aan ons gegeven om dat 'goed' goed te gebruiken, niet primair voor ons zelf maar ter ere van Hem die het toekomt. Dat geldt ook voor het geschonken leven. (voorbeelden: Fransciscus natuurlijk, en Jacopone Lauda 47, maar ook in andere lauda's)

> *Deze kritiek op de Kerk is er tegenwoordig ook wel, maar is nu toch vooral theologische kritiek en natuurlijk kritiek vanuit het ' verlichte' en atheïstisch denken. Bedelordes bestaan niet meer, zover ik weet. Men reageert nu dikwijls met een afkeer van de Kerk, waarin het contrast tussen boodschap en praktijk in onze ogen zo schrijnend aan het licht komt.*
>
> *Ook ik mis de spiritualiteit van de armoede in de christelijke Kerken, overigens ook bij mezelf! Als de Kerk het nu financieel met wat minder moet doen, komt dat niet voort uit een principiële keuze maar uit onvermijdelijkheid door de terugval van het aantal kerkleden en financiële begunstigers. Ik zie ook in de hiërarchie geen bescheidenheid en deemoed, geen open hart waarin verbondenheid wordt getoond met de 'kleinen' en de 'groten', ik mis in de Kerk het 'arme' en 'kwetsbare' gelaat van Jezus Christus..*
>
> *Er is natuurlijk wel veel caritas aan de basis , het doen van goed werk voor de armen en zij die aan de rand van de samenleving staan. En dat is goed. Maar dat is*

toch vooral 'goed doen voor', en niet (zover ik het kan beoordelen) in die kleine anderen de Heilige ontmoeten.

De mystiek van het Kruis

Het Kruis op Golgota is *symbolisch* het centrum van de wereld. Het kruis voltrekt zich innerlijk in de mens door zich ook geheel lichamelijk en lijfelijk, en met hart en ziel, in dienst te stellen van de Heilige, als offer. De mysticus wordt omgevormd in de onmiddellijke ervaring van het Kruis. Hij beschouwt niet slechts het geheim van de kruisdood. Voorbij dat bewuste denken *lijdt hij mee*. Het kruis snijdt door hem heen en verandert zijn hele bestaan. De mysticus wordt boven zichzelf uit meegesleurd in de onpeilbare diepten van de ervaring van het Kruis. Totaal omgevormd in de gekruisigde Christus is zijn bestaan deze grondvorm geworden. Door de vereenzelviging met het kruis en de lijdende Christus 'ontving' Fransciscus de stigmata, waar hij overigens weinig belang aan hechtte. (voorbeelden: Brieven Clara aan Agnes en Ermentrudis (sporen); Angela da Filigno)

De volledige vereenzelviging met de lijdende Christus aan het Kruis komt denk ik momenteel niet veel voor, hoogstens bij een enkeling. Deze 'geestelijke identificatie' wordt nu al gauw gezien als ziekelijk en hysterisch. De vraag is natuurlijk of dat zo is, ik denk zeker niet altijd. Lijden is überhaupt in onze cultuur geen gebeuren dat hoog scoort, lijden moet juist kostte wat het kost (en dat letterlijk) vermeden worden. Dat komt het duidelijkst naar voren in het vasthouden aan het leven als de dood wenkt. In de geloofsverkondiging speelt het verlossend Kruis als een centraal symbool van het christendom natuurlijk wel een grote rol, een hoofdrol. De verlossing door het kruis wordt, nogal theoretisch, gevierd in het Hoogfeest van Pasen. Het Kruis is voor mij een kostbaar symbool voor een spiritualiteit van onbaatzuchtige liefde.

De mystiek van de Minne

Deze mystiek beklemtoont innerlijkheid en directe liefdeservaring. Het is open zijn voor de beschouwing, de affectieve identificatie en de vereniging met de Bruidegom, met de Zoon, met Jezus Christus. Iedere mysticus, die probeert anderen in te wijden in het door hemzelf ervaren mystieke proces, kan dat alleen in een symbolisch, paradoxaal en poëtisch spreken. In een taalvorming die *over*dreven lijkt, maar *onder*dreven is. De oppervlaktelaag ervan is onvermijdelijk gekleurd door de individuele affectieve beleving. Dat kan niet anders. De stroming neemt dikwijls de vorm aan van Bruidsmystiek, dit in het voetspoor van het Hooglied. De mystieke vereniging is een niet-aflatende liefdesbeweging. In deze minnestrijd wordt de mysticus bevrijd van zichzelf en meegesleurd in de grondeloze diepten van onvoorwaardelijke en overstromende liefde. De *lauda's* van Jacopone getuigen ervan. (voorbeelden: Jacopone Lauda's; sporen hiervan in Brief Clara aan Agnes).

In onze nuchtere, rationele omgeving en tijd is de extatische ervaring van mystieke vereniging, de persoonlijke bruiloft van bruid met de bruidegom, bijna ondenkbaar. Het Hooglied wordt wel gelezen, als poëzie geroemd, maar niet verinnerlijkt. Echter in de genade van de contemplatio kan deze extatische mystiek zich misschien 'als vanzelf' uitdrukken, bij onbekende enkelingen.

Natuurmystiek

Het is niet voor niets dat Fransciscus de heilige is die verbonden wordt met werelddierendag. Hij is zeker ook natuurmysticus. In zijn *Zonnelied* bezingt hij de kosmos, de schepping, alles van de natuur als een levend geheel. De dieren, de planten, de hemellichamen, in letterlijk alles is God aanwezig. Panentheïsme. Franciscus is zelf schepsel en in de hele schepping, in de levende en 'levenloze' medeschepselen herkent hij zijn broeders en zusters.

Natuurmystiek heeft eigenlijk in de christelijke traditie zowel vóor als na Fransciscus geen echte plaats, althans zeker niet zoals beleefd door Fransciscus. De (individuele) mens wordt er gezien als de kroon van de schepping en daarnaar gaat in het geloof en dikwijls ook in de mystiek alle aandacht. De verbondenheid met heel de schepping is in en buiten de kerk ver te zoeken. Als er al verbondenheid is dan is de betrokkenheid dikwijls toch exclusief de bekommernis om het menselijk bestaan dat ervan afhangt, geen beleving van het lijden van de bezielde schepping en van levende en 'levenloze' medeschepselen. De immanente aanwezigheid van de Heilige in heel de Kosmos, in het grote en kleine, in het tastbare en niet tastbare, wordt niet echt serieus genomen, wordt niet in het hart beleefd. Ik ervaar dit antropocentrisme als een pijnlijke reductie die de uitbuiting en verkrachting van Gods aarde en van Zijn schepselen zeker niet heeft tegengewerkt.

Devotionele mystiek

Fransciscus opende de mystiek ook voor 'gewone' mensen door herkenbare gevoelsbeelden en religieuze rituelen. Je kunt dit zien als een 'democratisering' van de mystiek. Fransciscus sprak een taal die de 'gewone' mensen verstonden, een doorbraak! Hierdoor was hij in staat armen en eenvoudigen te raken. Zo legde hij de basis voor de *devotionele mystiek*, waarmee de mensen zich konden identificeren. De mystieke beweging van 'de gewone' gelovige is schatplichtig aan Fransciscus. Hij vereenzelvigde zich met de armen en zieken, door zijn taalgebruik werd hij ook door niet geschoolde mensen gehoord en begrepen, door zijn devotionele vormen als de kruisweg gaf hij ankerpunten waarmee mensen hun geloof en diepere verlangens kunnen uitdrukken en vormgeven. Fransciscus was geloofwaardig en overtuigend door te leven in overeenstemming met zijn prediking. Hij sprak mensen ook spiritueel aan.

De eenvoud van religieuze taal die de mensen raakt is er helaas niet meer. De poging van Vaticanum II om de liturgische vieringen te 'populariseren' en te democratiseren is – denk ik – mislukt. Het kind, het geheim van het geloof, is met het badwater weggespoeld. Taizé vieringen zie ik als hele goede ontwikkeling.
De devotionele inbedding is deels tot in onze tijd gehandhaafd, met name in de viering rond de kerststal. Hierdoor is kerstmis vanuit een religieuze nostalgie voor velen (naast begrafenismissen) het enige moment in het jaar dat de kerk wordt bezocht. Dat biedt toch kansen voor contact, maar hoe? Maria devotie scoort hoog, terecht denk ik.
Daadwerkelijk pelgrimage naar heilige plekken, dichtbij en veraf, is voor veel zoekende mensen een concrete uitdrukking van hun spiritueel verlangen. Ik denk dat 'gewone' mensen hier meer spirituele zingeving vinden dan in de rituelen van de kerk zelf, helaas. De eucharistieviering is immers een genadevolle 'weg', althans kan bij ontvankelijkheid zo ervaren worden.

3. Hoe zie ik het pastoraat?

De zielbekommernis was heel belangrijk voor de Fransciscanen en voor de vroegere bedelorden. Dat spreekt me aan. Het is denk ik als inspiratie voor pastoraal werk van groot belang. Deze *bekommernis* is nu ziel*zorg* geworden en dikwijls beperkt tot *geloofs*zorg. Het doel is dan niet primair het helpen van mensen op hun *eigen* spirituele pad, maar hen te brengen naar een bepaalde geloofsweg, naar de uiterlijke kerk. Dat lukt overigens in het 'verlichte' westen steeds minder, maar elders in de wereld op omvangrijke schaal. Er is gelukkig wel een beperkte tegenbeweging die gekenmerkt wordt door spiritualisering van het

pastoraat. Daarvoor ben ik gemotiveerd, zonder al te veel pretenties overigens. Ik denk dat het belangrijk is dat *pastorale spiritualiteit* zich helder onderscheidt van de New Age beweging. Nu loopt dat dikwijls wat diffuus door elkaar. Deze herkenbaarheid is te realiseren door nadrukkelijk en nederig terug te 'grijpen' naar de oorspronkelijke bronnen van de traditie, met name naar de liefdevolle boodschap van de evangelies, maar ook naar de Woorden uit het Oude Testament. Fransciscus en anderen (ook uit onze tijd) mogen best als *boegbeelden* worden ingezet, omdat zij met hun concrete leven laten zien wat navolging van Christus en mystiek van het evangelie werkelijk kan inhouden: geen bekommernis om je zelf, geen levensplan waar het ego centraal staat (hoe verborgen ook), maar alleen het andere, de anderen en de Ander. Opofferende dienstbaarheid uit liefde. Het Woord kán dus in ons vlees worden, kán incarneren.

Kan dit ideaal van armoede, gehoorzaamheid en zuiverheid mij inspireren in 'mijn´ activiteiten?

Op deze refelctievraag kan ik geen finaal antwoord geven. Ik heb het gevoel dat mijn antwoorden moeten groeien, tenzij ik natuurlijk door genade ineens binnenste buiten wordt gekeerd. Fransciscus (en enkele anderen) biedt een perspectief (wenkend of dwaas) dat mij hoe dan ook voortdurend een spiegel voorhoudt, me wakker maakt, mijn geweten aanspreekt, en mij een weg aanwijst die 'voor me' ligt en mij op elk moment weer uitnodigt daarop eerste stappen te zetten. Zelf ben ik altijd wat dubbel geweest met 'mijn' bezit, ik ben er zeker dankbaar voor en toch wringt het óók.

Pastoraat mag wat mij betreft deze spiegel óók tonen, het steeds weer schoonpoetsen, het ons (en mij!) vóórhouden, óók buiten de eigen muren, weliswaar bescheiden maar wel de eigen kleur bekennend, altijd vanuit een liefdevolle grondhouding.

Spiritualisering van pastoraal werk is in mijn optiek echt wezenlijk. Maar er is zo weinig ervaring en 'deskundigheid'. Dat is jammer, en om het in hedendaags jargon te zeggen: er moet daarom daarin geïnvesteerd worden, vooral in mensen.

Graag wil ik door concrete werkzaamheden 'moderne' mensen helpen zich te openen voor die andere dimensie in hun leven. De goddelijke dimensie die daar altijd is, en 'actief' wacht. Daar krijg ik nu ook taal voor, die beluisterbaar is, hoop ik. Niet alleen voor de maatschappelijke kansarmen, maar evenzeer gericht op de maatschappelijk 'rijken', die ondanks hun positie dikwijls geestelijk ook arm zijn. Geen enkele 'discriminatie' is hier op zijn plaats, God wil ervaren worden in élk mens, arm of rijk. *God discrimineert niet*. Er is nood aan geïnspireerde activiteiten die mensen helpen hun weg van aversio te doen keren naar de weg van conversio, en daarin een *eerste* stap, een beginstap te zetten. Gaan voelen, gaan beseffen, gaan ervaren dat je (misschien) echt een *kind van God* bent, hoe je hier ook bent en beoordeeld wordt in de mensenwereld. In een ander verband noemde ik dit *protoreligieus 'werken'*. Helpen religieus ontvankelijk te worden.

Het intieme pastoraal *gesprek* is voor mij vooral: bereidheid hen die uiterlijk of innerlijk zoeken, ook dikwijls lijden, te ontmoeten in, als de Heilige dat toelaat, een wederkerig zielscontact en deze ontmoeting te laten 'zijn' in het Licht van de Heilige. Ik bid de Heilige dat Hij dat laat gebeuren. Deze gesprekken zijn wezenlijk, in zekere zin moet de pastoraal werker ook geestelijk begeleider kunnen zijn, zeker even 'aan het begin'. En als daar behoefte en noodzaak toe is, kunnen verwijzen naar iemand die de zoekende ander verder kan begeleiden. In de gezondheidszorg heb je de eerste lijn en de tweede lijn. Dat beeld geeft ongeveer aan hoe ik de relatie zie tussen pastorale begeleiding en geestelijke begeleiding. In ieder geval moet je jezelf, je eigen mogelijkheden en je eigen beperktheden heel goed voor ogen houden. *Bescheidenheid* is hier een belangrijke deugd, maar tegelijkertijd *dankbaarheid* voor de (misschien nog deels verborgen) mogelijkheden die je geschonken zijn en die je kunt gebruiken. Je moet je niet groter maken dan je bent, maar ook niet kleiner.

Nieuwe semi-monastieke leefvormen bieden, denk ik, mogelijkheden om de kerk als gemeenschap te vernieuwen. Er zijn initiatieven om *aan traditie gebonden* lekenspiritualiteit vorm te geven. Ik denk dan bijvoorbeeld aan lekenordes verbonden aan de kloosterordes, maar ook aan initiatieven los van de uiterlijke kerk.
Een ´spiritueel werker´ moet een *spirituele bedding* zoeken waardoor en waarin hij gevoed wordt, waar hij geestelijk begeleid wordt en waar reflectie plaatsvindt op zijn eigen weg en zijn pastoraal handelen. Ook ik maak deel uit van een ecclesia naast de officiële kerk. Overigens ga ik 'graag' naar liturgische vieringen, ook als koorzanger. Fransciscus zegt ergens dat bidden en goede daden doen, hand in hand gaan. Ik ben het daarmee eens. Door gebed, meditatie enz probeer je je voor het Goddelijke te openen, vraag je om geopend te mogen worden, en als dit openen dan een *dienstbare* ruimte vrij maakt, dan gebéuren de goede daden soms, tenminste als ik wil meehelpen. En misschien word ik zélf in dit bidden en doen, of in dit doen en bidden, omgevormd.

Paul Horbach,